

A doktori (PhD) értekezés tézisei

SZEBELÉDI ZSOLT

SZERÉMI GYÖRGY *EPISTOLÁJÁNAK* NYELVI ELEMZÉSE

TÉMAVEZETŐ:

DR. MAYER GYULA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika-filológiai műhely
Budapest
2017

I. Történeti háttér, problémafelvetés

Szerémi György *Epistola de perditione regni Hungarorum* című latin nyelvű műve eddigi ismereteink szerint csupán egyetlen kéziratban maradt az utókorra, és a magyar kutatás számára is meglehetősen későn, csak 1840-ben vált ismerté, amikor Gévay Antal az akkor még a Bécsi Levéltárban őrzött dokumentumból részleteket közölt. Az első és egyben a mai napig is utolsó, sajnos nem kevés sajtóhibát tartalmazó kiadása 1857-ben látott napvilágot. Az új forrás megismerése után a történészek lelkesen láttak hozzá a forrás feltárásához. Munkájuk nyomán alaposan kielemezték Szerémi munkájának tartalmát, értékelték történelmi hitelességét, és a szöveg számos ténybeli tévedésére is rámutattak.

Feltűnő viszont, hogy a mű nyelvi elemzésére mindaddig nem fordítottak különösebb figyelmet. Ha csupán Szerémi nyelvhasználatát nézzük, mindössze három olyan kutatót lehet megnevezni, akik kisebb vagy nagyobb mértékben foglalkoztak az *Epistola* nyelvével: a szöveg kiadója, Wenzel Gusztáv, Erdélyi László és Szádeczky Lajos. Wenzel Gusztáv a kiadás előszavában egyebek mellett a mű sajátos nyelvhasználatáról is értekezett. A szövegből számos sajátos latin kifejezést és magyar nyelvű szót emelt ki, és megállapította, hogy Szerémi nyelve egyfajta „latin vulgár”, amely annyira távol áll a klasszikus latin nyelvtantól és stílustól, és ezzel együtt

olyannyira közel áll a magyar gondolkodáshoz, hogy a szöveget – szerinte – leginkább csak egy magyar anyanyelvű olvasó értheti meg.

A kiadás után 25 évvel jelent meg az első, és talán mindeddig a legalaposabb nyelvi elemzés Erdélyi László tollából, aki Szerémi Györgyről és művéről szóló munkájában külön fejezetet szánt az *Epistola* nyelvi elemzésének. Erdélyi több szempontból is vizsgálta a mű nyelvét. Írt az ortográfiáról, a latin közé vegyített magyar és szerb szavakról, a magyaros mondatszerkesztésről és az egyedi szóhasználatról. A korábbi elemzésekhez képest bármennyire is alapos volt Erdélyi, írásának óriási hiányossága volt, hogy a szerző a kiadás szövege alapján dolgozott, így nem ellenőrizte, hogy az általa megnevezett hibák valóban szerepelnek a kéziratban, vagy azok csupán a kiadó tévedésének tudhatók be. Ezt Erdélyi is érezhette, mert a tanulmányában ki is hangsúlyozta, hogy az általa elmondottak csak abban az esetben relevánsak, ha a kiadás szövege megegyezik a kéziratéval.

Erdélyi könyvével egyazon évben jelent meg Szádeczky Lajos cikke, amelyben elsősorban a Wenzel-kiadás hibáira hívta fel a figyelmet. A cikkben Szádeczky gondosan rendszerezve sorolta fel a kiadásban található különböző hibatípusokat. Először az általános hibákat mutatta be, ahová elsősorban a helytelenül és következetlenül feloldott rövidítéseket sorolta, majd a kihagyásokat gyűjtötte össze, vagyis azokat a

szöveghelyeket, amelyeket a kiadó egyszerűen jelzés nélkül kihagyott a kézirat szövegéből. Szádeczky kigyűjtöte az *Epistolában* fellelhető különleges, a klasszikus latinban nem szereplő latin kifejezések, és a szerb, magyar, valamint török eredetű szavak jelentős részét.

Mindhárom szerző lényegében ugyanarra a következtetésre jutott, nevezetesen hogy Szerémi nyelve leginkább egyfajta csiszolatlan „konyha latinnak” tekinthető, amely nem mérhető a korabeli igényes latin nyelvű történeti művekhez. Noha nagy vonalakban ez a megállapítás helytálló, mégsem vállalkoztak arra, hogy igazán mélyen vizsgálják ezt a sajátos nyelvhasználatot, és komolyan összehasonlítsák a korabeli latin nyelvi rétegekkel. Még nagyobb probléma, hogy a későbbi kutatás megelégedett a fenti megállapítás pusztá átvételével. Disszertációmban elsősorban ezt a hiányosságot kívántam orvosolni, valamint néhány, a kézirattal vagy annak nyelvezetével kapcsolatos lezáratlan kérdések végére kívántam pontot tenni.

II. A követett módszertan

Az értekezést három nagy szerkezeti egységre osztottam. Az első részben a tudománytörténeti áttekintés után a kézirat alaposabb nyelvi vizsgálatával válaszoltam meg azt a két, még határozottan nem eldöntött kérdést, hogy vajon az *Epistola* egyetlen kézírata autográf vagy egykorú másolat, valamint hogy

a kódex végén található *Epistola flebilis* vajon Szerémi György munkája, vagy valaki máshoz köthető.

A második részben mindenekelőtt a középlatinnal foglalkozó nyelvészeti kézikönyvek és szótárak segítségével az *Epistola* ortográfiáját, szóképzéseit, alaktanát és mondattanát vizsgáltam. A 20. századi középlatin nyelvészet módszertanának megfelelően Szerémi művét tágabb értelemben a késő antik vulgáris latin nyelvvel és az európai középlatinnal, szűkebb értelemben pedig alapvetően a 13–16. századi magyarországi skolasztikus latinnal vettem össze, és ezekhez viszonyítva értékeltem. Még ha az elemzés alapja nem is a klasszikus-humanista latinság volt, sok esetben ezt a nyelvhasználatot is érintenem kellett a vizsgálat során. Igen terjedelmes részt szántam az *Epistola* különleges, illetve vulgáris szavainak magyarázatára, és a szövegben fellelhető magyar szavak és mondatok értelmezésére. A feldolgozás során elsősorban nyelvészeti lexikonokra és latin nagyszótárakra támaszkodtam.

A harmadik részben található glosszáriumok mintája apró változtatásokkal a *Magyarországi Középkori Latinság Szótára* volt.

III. Új eredmények

Jóllehet a dolgozatban korábbi kutatás igen sok apró tévedését korrigáltam, a legfőbb eredmények az alábbi pontokban foglalhatók össze:

1. Noha a korábbi kutatás számos olyan másolási hibát vélt felfedezni a kéziratban, melyek csupán a humanista írásmódhoz viszonyítva számítanak hibának, és esetükben valójában középkori ortográfiai sajátosságokról van szó, akkor is sok olyan szöveghelyet vehetünk számba, amelyek egyértelműen másolási hibának tekinthetők. Ezért a kézíratra vonatkozó fejezetben kiemelt példák arra mutatnak, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Fol. Lat. 4020* jelzet alatt fellelhető kézirat nem autográf, hanem csupán közel egykorú másolat.

2. A tartalmi és mindenekelőtt nyelvi, valamint stilisztikai jellemzők alapján nagy biztonsággal kijelenthető, hogy az *Epistola* és a kódex végén található *Epistola flebilis* egyaránt Szerémi György munkája. Ezen túlmenően az is világos, hogy az *Epistola flebilis* nyelvi szempontból oly mértékben közel áll az *Epistolához*, hogy Wenzel Gusztáv azon felvetése is elvethető, hogy Szerémi egy magyar nyelvű levelet fordított le latinra.

3. Még ha néhány kutató különböző mértékben Szerémi művét a humanizmussal is kapcsolatba hozta, az elemzés alapján kijelenthető, hogy Szerémire lényegében sem a korabeli humanista eszmeiség, sem annak nyelvesztétikai elvei nem voltak hatással, vagyis a mű sem tartalmi, sem pedig nyelvi szempontból nem tekinthető még gyengébb humanista alkotásnak sem.

4. A nyelvi elemzés és a különböző latin nyelvhasználattal írott forrásokkal való összevetés segítségével arra a következtetésre jutottam, hogy Szerémi műve a késő középkor és kora újkor élőbeszédben használt latinjának, vagyis „vulgáris” latinjának egyedülálló forrása, amely viszont rengeteg szállal kötődik a korabeli iskolában oktatott középlatinhoz, és terminológiaiilag nem keverendő össze az ókori vulgáris latinnal. Nem arról van szó, hogy az *Epistola* nyelve tökéletesen leképezi a kor beszélt latinját – hiszen mégiscsak írott formában maradt ránk –, hanem sok olyan nyelvi jellegzetesség van a műben, amelyek alapján vulgáris elemekkel erősen befolyásolt szövegnek tekinthető.

5. Miután az *Epistola* nyelvezetét összevetettem a korabeli nyelvi igényességi szintekkel (humanista, kancelláriai, kolostori, illetve hivatali deák latinság), egyértelművé vált számomra, hogy még ha nyelvi szempontból a kolostori és hivatali deák latinsággal számos rokonságot mutat a szöveg, mindent egybevetve mégis egy önálló nyelvi igényességi szintnek tekinthető. Noha Szerémi György és a hivatalos okleveleket fogalmazó deákok műveltsége és nyelvtudása hasonló lehetett, az utóbbiak tiszta középlatin szókinccse, formulákban és egyéb rögzült kifejezésekben gazdag nyelve markánsan eltér az *Epistola* kötetlen nyelvezetétől. Szerémiéhez hasonló szövegekkel elszórta találkozhatunk a forrásainkban, legfőképpen olyan helyeken, ahol a deákok nem a hivatalos

nyelvet használták, hanem kötetlen formában vetették papírra a saját gondolataikat.

6. A fentieken kívül a dolgozatban a vulgáris szavak többségének eredetét feltártam (pl. *costum*, *grobatus*, *kola* stb.), valamint bizonyos egyedi szóalakok magyarázatára is kísérletet tettem (*allare*, *castor*, *kanchia* > *akanchia* stb.). Ugyanígy jártam el a szövegben szereplő magyar nyelvű kifejezésekkel és frazémákkal (pl. *zemet*, *totoknak vadalma figei* stb.), e kutatás eredményeit a dolgozat végén szereplő latin glosszáriumban kamatoztattam.

IV. A témában megjelent publikációk

SZEBELÉDI Zsolt, *Juhász László Szerémi-fordításának kézirati kérdései*, Magyar Könyvszemle 128/2(2012) 256–262.

SZEBELÉDI Zsolt: *A zemet szó jelentése Szerémi György latin nyelvű művében*, Magyar Nyelv 108(2012) 470–473.

SZEBELÉDI Zsolt, *Csorba Dávid: Mohács - egy mesemondó szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Magyar Könyvszemle 29(2013) 121–122.

SZEBELÉDI Zsolt, *György Szerémi, Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History: Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, eds. David THOMAS, John AZUMAH, Douglas PRATT, Andrew NEWMAN, Stanisław GRODŹ, John CHESWORTH, Leiden, Brill Academic Publishers, 2015, 260–269.

SZEBELÉDI Zsolt, *Egy közmondás lehetséges forrása Szerémi György Epistolájában*, Humanista történetírás és neolatin

irodalom a 15–18. századi Magyarországon, szerk. BÉKÉS
Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Budapest, MTA BTK
Irodalomtudományi Intézet, 2015, 84–90.